

Notitie over 'problematische scheidingen'

September 2013

Inleiding

De afgelopen maanden is er o.a. vanuit de jeugdzorg steeds meer aandacht gekomen voor de zogenoemde 'problematische scheidingen'¹. Die aandacht richt zich dan - naast de heftige reacties en vaak onoverbrugbare standpunten - vooral op de gevolgen van het conflict voor de kinderen in het gezin. Ook de Inspectie Jeugdzorg wordt meer dan eens geconfronteerd met calamiteiten waarbij kinderen ernstig lijden onder de strijd tussen hun (gescheiden) ouders, of, in een zeldzaam geval, in die strijd zelfs komen te overlijden. Bij deze problematische scheidingen staat de jeugdzorg vaak met lege handen. Alle inspanningen ten spijt zijn er maar weinig effectieve methoden voorhanden om de ontstane impasse te doorbreken. Daar komt bij, dat het merendeel van de factoren die een belangrijke rol spelen bij de instandhouding van het probleem buiten de invloedssfeer ligt van jeugdzorg en gezondheidszorg. Het betreft factoren zoals de juridische strijd tussen ouders, de financiële gevolgen van een scheiding en het visieverschil dat tussen ouders kan bestaan over het belang van de kinderen.

In deze notitie staat de inspectie daarom stil bij de risicofactoren die een veilige en gezonde ontwikkeling van kinderen bedreigen in het geval van een problematische (echt)scheiding. Het is een complex geheel van op elkaar inwerkende factoren dat vraagt om een integrale aanpak om de schadelijke gevolgen voor de kinderen uit deze gezinnen zoveel mogelijk te beperken.

Effecten op de kinderen

Uit cijfers van het Centraal Bureau voor de Statistiek van 2011 blijkt dat 36,5% van de huwelijken eindigt in een echtscheiding (CBS, 2013). Het aantal echtscheidingen bij gezinnen met minderjarige kinderen, stijgt licht.² Jaarlijks maken naar schatting 70.000 thuiswonende kinderen een scheiding van hun ouders mee (Spruijt & Kormos, 2010). Over het aantal problematische (echt)scheidingen in Nederland zijn geen officiële cijfers bekend. In een recent panelonderzoek van de actualiteitenrubriek EenVandaag gaf een derde van de kinderen en ouders aan dat in hun geval sprake was van een "vechtscheiding"(EenVandaag, 2013).

Naar de - veelal negatieve - gevolgen van een (echt)scheiding voor kinderen is veel onderzoek gedaan. Kinderen van gescheiden ouders vertonen meer externaliserende problemen, zoals agressief gedrag, vandalisme, delinquent gedrag en middelengebruik. Ook vertonen deze kinderen meer internaliserende problemen, zoals een laag zelfbeeld of depressieve gevoelens, problemen in

¹ Onder een problematische (echt)scheiding, ook wel "vechtscheiding" genoemd, verstaat de inspectie een scheiding die gepaard gaat met hevige spanningen en conflicten tussen ouders, waardoor ouders niet meer in staat zijn om het belang van hun kinderen voorop te stellen.

² Ook voerde de Raad voor de Kinderbescherming in 2012 meer onderzoeken naar Gezag & Omgang uit dan in voorgaande jaren. In 2012 vonden 5.249 onderzoeken Gezag & Omgang plaats, vergeleken met 4.800 in 2011 en 4.847 in 2010 (Raad voor de Kinderbescherming, 2010; 2011; 2012).

vriendschapsrelaties, een zwakkere band met ouders en meer problemen op school (Amato & Keith, 1991; Amato, 2001).

Chronische ouderlijke conflicten vormen de belangrijkste risicofactor voor kinderen. Kinderen die langdurige en frequente conflicten tussen hun ouders hebben meegemaakt vertonen als jong volwassenen vaker depressies en andere psychische stoornissen vergeleken met kinderen die dit niet hebben meegemaakt (Zill, Morrison, & Coiro, 1993). Andere risicofactoren die kunnen bijdragen aan mogelijke problemen bij kinderen zijn onder meer financiële achteruitgang en het niet nakomen van afspraken tussen de ouders (Spruijt & Kormos, 2010).

Het merendeel van de kinderen blijft na de scheiding bij hun moeder wonen, al dan niet in een nieuw samengesteld gezin. Ongeveer één op de vijf kinderen woont in een co-ouderschapsituatie. Bij co-ouderschap zijn de opvoeding en het verblijf van de kinderen min of meer gelijk over de ouders verdeeld (Spruijt & Kormos, 2010). De opvatting dat het met kinderen altijd beter gaat wanneer zij frequent contact hebben met beide ouders, wordt niet door empirische gegevens ondersteund. Spruijt en De Goede (2001) concluderen dat het welbevinden van kinderen in Nederland niet samenhangt met de frequentie van het contact met de uitwonende ouder. De kwaliteit van het contact met beide ouders is belangrijker dan de kwantiteit van dit contact. Het aantal co-oudergezinnen neemt in Nederland toe, vooral onder hoogopgeleide ouders (Nederlands Jeugdinstituut, z.j.b). Betrokkenen bij deze problematiek geven in gesprekken aan dat co-ouderschap alleen kans van slagen heeft wanneer ouders goed kunnen samenwerken. Wanneer goede samenwerking tussen ouders niet mogelijk is, geeft co-ouderschap veel aanleiding en gelegenheid tot strijd en daarmee veel spanning bij de kinderen.

Risicofactoren

Juridische strijd tussen ouders

Sinds 1998 is wettelijk bepaald dat ouders na een scheiding gezamenlijk het ouderlijk gezag over hun kinderen houden. Dit 'gelijkwaardig ouderschap' is in 2009 verder uitgewerkt in de wet. Sindsdien heeft een kind na scheiding recht op gelijkwaardige verzorging en opvoeding door beide ouders. Scheidende ouders zijn wettelijk verplicht om een ouderschapsplan op te stellen. De bedoeling van het ouderschapsplan is om afspraken vast te leggen en daarmee conflicten te voorkomen, maar uit onderzoek van Spruijt & Kormos (2010) komt naar voren dat de wetwijzigingen in 1998 en 2009 geen verbeteringen brachten in de problemen van kinderen na een scheiding. Signalen uit de praktijk laten zien dat het ouderschapsplan met name werkt bij ouders die toch al afspraken met elkaar willen maken. Bij ouders die in een problematische scheiding zijn verwickeld, kan het opstellen van een ouderschapsplan zelfs aanleiding zijn tot verheviging van de (juridische) strijd. Een ander signaal uit de praktijk is de constatering dat de inbreng van kinderen zelf bij het opstellen van het ouderschapsplan soms nihil is. Het Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum (WODC) voert momenteel nader onderzoek uit naar de effecten van het ouderschapsplan (WODC, z.j.).

Ouders kunnen na een (echt)scheiding jarenlang juridische procedures tegen elkaar blijven voeren. Dit procederen wordt in sommige gevallen aangewakkerd door advocaten die ouders steeds opnieuw adviseren om procedures op te starten, waarbij nauwelijks of geen aandacht is voor het belang van de kinderen. Lopende juridische procedures zijn een contra-indicatie voor een aantal vormen van ouderschapsbemiddeling en staan daarmee de start of het effect van hulpverlening in de weg.

Ook kunnen juridische belemmeringen een rol spelen wanneer de conflicten, strijd en spanning tussen de ouders leiden tot problemen bij het kind en het kind hulp nodig heeft. In de praktijk komt het regelmatig voor dat één van de ouders geen toestemming geeft voor onderzoek bij of hulpverlening aan het kind of voor bijvoorbeeld het verstrekken van onderzoeksgegevens. Instellingen en professionals worden hierbij door ouders ingezet in de strijd. Zo geven professionals aan dat het regelmatig voorkomt dat één van de ouders als middel in deze strijd klachten indient of tuchtzaken tegen hulpverleners aanspant. Hulpverleners kunnen zich hierdoor terughoudend en defensief gaan opstellen, wat niet in het belang is van kinderen die behandeling of onderzoek nodig hebben.

Financiële gevolgen van een scheiding

Naast emotionele en organisatorische veranderingen en gevolgen, brengt een scheiding ook financiële consequenties met zich mee. Langdurige juridische procedures kunnen leiden tot hoog oplopende advocatenkosten. Daarnaast lijken terugval in inkomsten, het beperkt betalen van kinderalimentatie en de eventuele aanwezigheid van schulden een belangrijke rol te spelen in de veranderende financiële situatie. Deze veranderingen hebben als resultaat dat er in een nieuwe gezinssituatie minder geld beschikbaar is (Nederlands Jeugdinstituut, z.j.a). Ook zijn vaak hoge kosten of een hoge eigen bijdrage verbonden aan mediation, psychologisch onderzoek of therapie. Deze financiële aspecten kunnen vervolgens onderdeel worden van de strijd tussen ouders en de strijd mogelijk verharderen.

Visieverschil tussen ouders

Een cruciale factor en tevens ingewikkeld gegeven is dat ouders na een scheiding vaak heel verschillende visies hebben over de opvoeding en het belang van de kinderen. Veel ouders maken zich na een (echt)scheiding zorgen over de verzorging en de opvoeding op momenten dat de kinderen bij de andere ouder verblijven. Dit kan uiteenlopen van lichte zorgen over bijvoorbeeld voeding, kleding of bedtijd tot (zeer) ernstige zorgen over verwaarlozing, mishandeling of seksueel misbruik. Ouders uiten deze zorgen soms bij de kinderen, bij vrienden en familie en bij instanties, vaak zonder dat de zorgen besproken zijn met de ex-partner. De betrokkenen, zowel uit het netwerk als professionals, zijn veelal niet in staat om zicht te krijgen op de juistheid of de context van de gemelde zorgen. Zogenaamde 'waarheidsvinding' is vaak niet mogelijk, soms omdat er geen contacten (meer) bestaan met de andere ouder, veelal omdat feiten zoals die door ouders gepresenteerd worden lijnrecht tegenover elkaar staan.

Bij zeer ernstige zorgen kan in enkele gevallen politie- of forensisch-medisch onderzoek uitkomst bieden. Echter bij veel zorgen kan niet objectief worden vastgesteld of de geuite zorgen terecht zijn, ook niet door een onderzoek door de politie, het AMK of de Raad voor de Kinderbescherming. Dit terwijl het onderzoek naar de gemelde zorgen voor alle betrokkenen, niet in het minst voor de kinderen, buitengewoon belastend is.

Visieverschillen tussen scheidende ouders kunnen verminderd of opgelost worden door mediation, waarbij een bemiddelaar samen met ouders tot afspraken komt. Vergeleken met juridische procedures laat mediation vooral betere uitkomsten zien op de relatie tussen de partners, begrip voor behoeftes van kinderen en tevredenheid over het proces (Ince, 2013).

Veel professionals die bij het onderzoek van de inspecties betrokken waren hebben gewezen op de meerwaarde van het snel inzetten van mediation na een scheiding, om te voorkomen dat de strijd tussen ouders zich verhardt en om te bevorderen dat ouders met elkaar in gesprek blijven. Ook wezen de professionals op de belangrijke rol die personen uit het netwerk van de beide ouders kunnen spelen, door de kinderen te steunen, de ouders steeds te blijven wijzen op het belang van de kinderen, door waar mogelijk te bemiddelen tussen ouders en door ouders niet aan te moedigen in de strijd.

Mediation werkt niet bij zeer ernstige conflicten, waarbij ouders geen oplossing meer zoeken, maar alleen nog bezig zijn de ander te beschadigen.³ De Nationale Ombudsman en de Kinderombudsman gebruiken in het rapport over de ondertoezichtstelling bij omgangsproblemen de escalatieladder van Glasl als model om het stadium waarin het conflict tussen ouders zich bevindt in kaart te brengen. Zij concluderen dat het bij dergelijke problemen van groot belang is een grondige analyse te maken van de situatie van ouders en kinderen en van de escalatiefase van het conflict tussen de ouders (Van der Velden et al., 2012).

Tekort aan effectieve interventies

Bestaande interventies bij echtscheidingsproblematiek zijn lang niet altijd bekend, worden niet in het hele land aangeboden en zijn meestal kleinschalig op effectiviteit onderzocht (Anthonijsz & Spruijt, 2013).⁴ Uit de praktijk blijkt daarnaast dat als er al een passend hulpaanbod aanwezig is, de wachtlijsten vaak lang zijn.

In de Databank Effectieve Jeugdinterventies van het Nederlands Jeugdinstituut zijn drie interventies voor kinderen erkend als theoretisch goed onderbouwd: KIES⁵, JES! Het Zwolsche Brugproject en Dappere Dino's. Voor ouders bestaan nog geen erkende interventies.⁶

³ Fase 3 volgens de escalatieladder van Glasl, waarin partijen voortdurend bezig zijn elkaar te beschadigen. Eigenlijk willen ze geen oplossing meer, maar alleen nog de ander vernietigen.

⁴ Richtlijn Scheiding en problemen van kinderen in ontwikkeling, Nederlands Jeugdinstituut, augustus 2013. Verwachte publicatie zomer 2014, de uiteindelijke richtlijn kan afwijken van het huidige concept.

⁵ De naam KIES staat voor Kinderen in Echtscheidingssituaties.

⁶ Momenteel worden voorbereidingen getroffen om een variant van Triple-P (Positief Pedagogisch Programma) specifiek voor ouders in scheiding in Nederland te implementeren.

Uit gesprekken met deskudigen en betrokken wordt duidelijk hoe complex de hulpverlening aan gezinnen die verwickeld zijn in problematische (echt)scheidingen in de praktijk daadwerkelijk is. Voor een reële kans van slagen is het belangrijk dat beide ouders mee willen werken aan dezelfde doelen. Strijd tussen ouders staat dit vaak op voorhand in de weg. Hulpverleners worden regelmatig geconfronteerd met ouders die door de strijd en de emoties die dit bij hen oproept, de belangen van hun kinderen uit het oog verliezen. Voor effectieve hulpverlening moeten ouders bereid en in staat zijn om te reflecteren op hun eigen handelen en moeten zij inzicht krijgen in het effect van de problematische scheiding op de kinderen. In de praktijk komt het veel voor dat ouders hiertoe niet bereid zijn. De hulpverlening staat op dat moment met lege handen.

De hulpverlening kan, als (een van beide) ouders niet meewerken of het belang van de kinderen niet meer voorop stellen, een verzoek tot onderzoek bij de Raad voor de Kinderbescherming indienen. Als uit het raadsonderzoek blijkt dat de conflicten tussen ouders voor zodanige problemen bij de kinderen zorgen dat de kinderen in hun ontwikkeling worden bedreigd, kan de rechter een ondertoezichtstelling (hierna: OTS) uitspreken. Het rapport van de Nationale ombudsman en de Kinderombudsman toont echter aan dat een OTS bij scheidings- en omgangsproblemen als bijzonder gecompliceerd wordt ervaren door medewerkers van de Raad voor de Kinderbescherming en Bureau Jeugdzorg. Ook leidt een OTS in dergelijke gevallen niet altijd tot de, vanuit het kind gezien, meest wenselijke omgang met beide ouders. In voornoemd rapport wordt een aantal aanbevelingen gedaan over kennisuitwisseling, het opstellen van een kwaliteitskader, de beschikbaarheid van hulpverlening, de samenwerking tussen instanties en het evalueren van de effectiviteit van de ondertoezichtstelling bij omgangsproblemen (Van der Velden et al., 2012). De inspecties sluiten zich aan bij het belang van het opvolgen van deze aanbevelingen.

Hoe verder?

Veel kinderen in Nederland zitten knel tussen hun strijdende ouders. Een maatschappelijke discussie over de noodzaak van en de mogelijkheden tot het doorbreken van de impasse tussen strijdende ouders in het belang van deze kinderen is dringend nodig.

Het doorbreken van de impasse kan alleen als meerdere risicofactoren tegelijk worden aangepakt. Zo is het essentieel, in situaties van problematische (echt)scheidingen die gepaard gaan met juridische procedures, de verbinding te maken tussen de juridische strijd van de ouders enerzijds en de effectiviteit van de geboden hulpverlening anderzijds. Vragen die daarbij spelen zijn hoe lang en in hoeverre de juridische strijd mag interfereren met effectieve hulpverlening of het bestendigen van eenmaal bereikte resultaten en wanneer en op welke wijze ingegrepen moet worden indien de juridische strijd niet in het belang van de kinderen is.

Daarnaast is een belangrijke rol weggelegd voor voorlichting en preventie. Ouders moeten zich al voor een eventuele scheiding realiseren welke gevolgen het voor hun kinderen heeft als zij strijd met elkaar voeren. Bij het opstellen van een ouderschapsplan moet informatie over de effecten van een problematische scheiding en chronische conflicten op de kinderen op de voorgrond staan. Ook moeten kinderen meer en beter betrokken worden bij het opstellen van het ouderschapsplan.

Effectieve hulpverleningsprogramma's voor kinderen dienen breed en laagdrempelig beschikbaar te zijn en tijdig te worden ingezet. Tevens moet meer zicht komen op de effectiviteit van hulpverleningsprogramma's gericht op ouders.

De inspecties constateren verder dat nog weinig bekend is over de effecten van co-ouderschap op kinderen. Relevant daarbij is aan welke voorwaarden co-ouderschap moet voldoen wil het in het belang van kinderen zijn en wat de gevolgen van co-ouderschap zijn op de ontwikkeling van deze kinderen. Of co-ouderschap in het belang van de betreffende kinderen is, wordt op dit moment niet getoetst of geëvalueerd door een onafhankelijke partij. Nader wetenschappelijk onderzoek naar dit thema is gewenst.

Tot slot pleiten de inspecties ervoor dat alle betrokken partijen - overheid, hulpverlenende instanties, de rechtspraak, advocaten en belangenverenigingen voor gescheiden ouders - in gezamenlijkheid richtlijnen ontwikkelen hoe te handelen bij een problematische scheiding waarbij minderjarige kinderen zijn betrokken. Centrale vragen daarbij zijn hoe het belang van de kinderen steeds voorop kan blijven staan en wie de belangen van deze kinderen vertegenwoordigt.

Reactie bewindslieden VenJ en VWS

In een brief aan de Tweede Kamer van 30 september 2013⁷ onderschrijven de staatssecretarissen van VenJ en van VWS de ernst van de problematiek. Zij achten het van groot belang dat de situatie van kinderen bij deze scheidingen verbetert en noemen de volgende acties:

- 'Enkele bureaus jeugdzorg ontwikkelen in samenwerking met Jeugdzorg Nederland op dit moment een methodiek die specifiek gericht op de ondertoezichtstelling bij scheidings- en omgangsproblemen. Naar verwachting is de basis van deze methode het voorjaar van 2014 gereed;
- De advocatuur, namelijk (onder meer) de vereniging van Familierecht Advocaten en Scheidingsmediators (vFAS), organiseerde op 12 september jl. een grote bijeenkomst genaamd «De gescheiden ouders van de toekomst. Het kind aan het woord»;
- Binnen de rechtspraak loopt bij de gerechtshoven een pilot met forensische mediation. De resultaten hiervan worden dit najaar verwacht; •Ketenbreed wordt op 20 november a.s. een bijeenkomst georganiseerd waar de verbinding tussen de juridische- en hulpverleningswereld centraal staat en waarvoor een combinatie van experts en bestuurders uit deze sectoren zijn uitgenodigd;
- Het WODC voert, in opdracht van het Ministerie van Veiligheid en Justitie, onderzoek uit naar de effecten van het ouderschapsplan en de uitvoering van het ouderschapsplan in de praktijk. Dit onderzoek ontvangt uw Kamer dit najaar;
- De Universiteit Utrecht en het Nederlands Jeugdinstituut werken momenteel aan een richtlijn «Scheiding en problemen van kinderen». Hierin zijn door jeugdzorgprofessionals en Centra voor Jeugd en Gezin kennis- en ontwikkellacunes en signalen voor preventie van vechtscheidingen benoemd;

⁷ Brief van de staatssecretarissen van VenJ en VWS, Tweede Kamer, 2013-2014, 31839/nr. 315.

- ZonMw gaat de effectiviteit van interventies op het terrein van de zorg voor jeugd via het programma «Effectief werken in de jeugdsector» nader onderzoeken en neemt hierbij ook de effectiviteit van behandelingen van interventies bij echtscheidingen mee;
- ZonMw financiert onderzoek naar interventies die de negatieve gevolgen van echtscheiding kunnen helpen voorkomen of beperken. Zo heeft TNO, in opdracht van de Academische Werkplaats Jeugd noordelijk Zuid-Holland, recentelijk onderzoek gedaan naar het «aanbod relatieondersteuning en preventie van scheidingsgerelateerde problematiek bij kinderen in noordelijk Zuid-Holland».

Voorts zeggen de staatssecretarissen toe dat zij 'op basis van de aanbevelingen van de inspecties, de bovenstaande onderzoeken, expertmeetings en gesprekken met kinderen gaan bepalen wat verder nodig is om de schrijnende situatie van kinderen in echtscheidingen te verbeteren' en dat zij de Kamer hierover begin 2014 zullen informeren.

Ga voor meer informatie naar <http://www.rijksoverheid.nl/nieuws/2014/03/31/teeven-en-van-rijn-verbeteren-positie-kinderen-echtscheiding.html>